

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE HUISHOENDERS

DOOR

G. KALSBECK.

Geen geschiedverhaal, geen sage meldt ons, waar en wanneer de mensch de huishoenders het eerst tot huisdieren maakte. Reeds in de oudste geschriften wordt het huishoer ons als een algemeen bekende vogel voorgesteld. Zoo vinden wij ze reeds afgebeeld op Babylonische monumenten uit de 6^e en 7^e eeuw vóór Chr. en de Chaldeeërs gaven de hoenders een plaats onder de hemelteekens. De Phoeniciërs noemden de sterregroep de Pleiaden een kloekhen, die haar kuikens om zich heen geschaard had. Merkwaardig is het, dat in het *Oude Testament* in 't geheel niet over hoenders gesproken wordt. De Israëlieten zullen toch zeer waarschijnlijk tijdens de Babylonische ballingschap met deze vogelsoort hebben kennis gemaakt. In Jerusalem zelf mochten geen hoenders gehouden worden. De tijd, van wanneer dit verbod dagteekent en ook de reden, die er aanleiding toe gegeven heeft, zijn niet met zekerheid bekend. Het bekend hanengekraai, dat de ontrouw van PÉTRUS jegens zijn Meester gepleegd aan het licht bracht, kan hieruit verklaard worden, dat de Romeinen, die zich in Jerusalem hadden gevestigd, zich aan dat verbod niet stoorden. Als JÉZUS naar Jerusalem wil gaan, ziet hij op den Olijfberg de stad aan zijn voeten liggen en spreekt de beteekenisvolle woorden: „Hoe dikwijls heb ik u willen verzamelen, zooals een kloekhen haar kuikens onder haar vleugels verzamelt, maar gij hebt niet gewild”.

Of de oude Egyptenaren de hoenders gekend hebben, daarover verschillen de meeningen. BALDAMUS zegt; dat de Egyptenaren de

hoenders blijkbaar rechtstreeks en reeds in zeer oude tijden uit Azië hadden ontvangen, daar zij reeds ten tijde van de eerste Romeinen tallooze hoender- en ganzeneieren in broedovens lieten uitbroeden. Aan het fokken van eigen of goede rassen schijnen zij echter geen gewicht te hebben gehecht, daar het Egyptische hoen ook tegenwoordig geen bijzonder te waardeeren eigenschappen bezit. Ons lijkt het echter niet waarschijnlijk, dat dit volk zoo vroeg hoenders fokte. In geen enkele godsdienstige plechtigheid toch komt het hoen voor, ook ontbreekt het op de Egyptische gedenkteeken, wier beeldwerken ons zoo getrouw en zoo tot in bijzonderheden het leven en het huishouden der Nijldalbewoners aanschouwelijk voor oogen stellen. Wij zien daar wel scharen van tamme ganzen, zooals ze van en naar de weide gedreven worden, hoe zij en zelfs hunne eieren zorgvuldig geteld worden, enz. Nergens echter vindt men hoenders afgebeeld en wanneer ARISTOTELES zegt, dat de eieren kunstmatig werden uitgebreed en wel in mest, dan werd deze methode waarschijnlijk met ganzen-eieren uitgeoefend, daar deze schrijver slechts in het algemeen van vogeleieren spreekt.

De Perzen kenden reeds zeer vroeg het hoen als getemd dier. Bij dit volk was het zelfs een heilig dier: de verkondigster van het licht. Met het hanengekraai begon gebed en arbeid en elke Pers was verplicht een haan te houden. Evenals onze Germaansche voorouders kenden ook zij een hemelschen haan, die aarde en menschen bewaakte en tegen den boozen geest streed. In een Perzisch gebed heet het: „Ik prijs den glorieijken vogel, die over de plaats waakt waar men slaapt. Wie een paar van deze vogels in reinheid en goedheid aan een reinen man geeft, geeft evenveel, alsof hij een paleis schonk met duizend zuilen en balken, tien duizend vensters en honderdduizend kamers.”

HOMERUS en HESIODUS (omstreeks 900 j. v. Chr.) maken geen melding van de hoenders; wel doen zulks THEOGNIS en ARISTOPHANES (tusschen 400 en 500 v. Chr.). ATHENAEUS deelt mede, dat volgens HERODOTUS de haan uit Perzië naar Griekenland is overgebracht. ¹

Bij de Grieken was de haan aan AESCULAAP, den god der geneeskunde, gewijd. Schreef men toen aan het vleesch of aan het bloed bijzondere geneeskundige kracht toe? „Offert,” sprak de beroemde SOCRATES, „een haan, opdat ik geneze!” Maar ook aan den krijgsgod

¹ DARWIN: *Var. der Huisd. en Cultuurpl.*

bracht men deze vogels ten offer. Zoo bericht PLUTARCHUS: „Zoo dikwijls de Spartanen den vijand door list overwinnen, offeren zij aan Mars een os, verslaan zij echter den vijand in een open gevecht, dan offeren zij hem een haan.”

Ook de hanegevechten waren reeds zeer vroeg bij de Grieken een geliefd volksfeest. Waarschijnlijk gaf de groote veldheer THEMISTOCLES daartoe de aanleiding. Toen deze in den oorlog tegen de Perzen vóór den beslissenden slag stond, bood zich aan zijn leger een treffend schouwspel aan. In de nabijheid toch zag men plotseling twee hanen met elkaar aan het vechten. De geweldige veldheer wendde deze gelegenheid aan om zijn soldaten aan te vuren met de woorden: „Deze hanen vechten niet voor hun vaderland, niet voor hun goden, niet voor de graven hunner vaders, niet voor roem, vrijheid en voor hun kinderen, maar ieder voor zich strijdt alleen om te overwinnen!” Deze woorden moeten de troepen zoo in geestdrift hebben gebracht, dat ze met onverschrokken moed streden en overwonnen. Het is daarom wel aan te nemen, dat er in het vervolg hanengevechten werden gehouden, als herinnering aan deze overwinning.

Men hield echter ook hoenders voor de wichelarij, tot voorspelling van geluk of ongeluk. De studie van de levenswijze, de gewoonten en het fokken en verplegen van deze dieren werd daardoor een stuk cultus in dienst van den staat. Vooral bij de Romeinen werden de hoenders voor wichelarij gebruikt. Dit bewijst ook, dat deze dieren reeds vroeg naar Italië moeten zijn overgebracht.

De Augures hadden de leiding der auspiciën, zonder welke geen openbare gewichtige handeling werd begonnen en die zij alleen in dienst en in opdracht der overheidspersonen mochten instellen. Zij verkondigden den wil der goden uit de vlucht en de stem der vogels en uit het eten der heilige hoenders. Elk Romeinsch leger had dan ook zijn Augures (wichelaars) en hoendervoogden (Pullarius), aan welke laatste de verpleging en bewaking der hoenders was toevertrouwd. Op alle krijgstochten werd de trouwe huisgenoot meegevoerd en stond het leger voor een gewichtige gebeurtenis, dan stelde de consul in zijn huis of tent het Augurium in en van het meer of minder gretig eten der hoenders hing dan het wel en wee van den Staat af. PLINIUS zegt: „Dagelijks regeert de haan onze overheden en doet hun deur openen of sluiten. Hij beveelt den consuls voort te rukken of te blijven staan, beveelt of verbiedt den slag, hij heeft alle op aarde bevochten overwinningen vooraf verkon-

digd, beheerscht de heerschers der wereld en is, als offer gebracht, een heerlijk middel om den gunst der goden te verkrijgen of te behouden!" Door CICERO ervaren wij verder, hoe tot in de kleinste bijzonderheden nauwgezet het gedrag der heilige vogels werd opgenomen. Maar vroeger, zegt hij, ging men nog stipter te werk. De Augur koos toen steeds iemand om hem behulpzaam te wezen, die zelf uitstekend vogelprofeet was en daarom nauwkeurig wist, wat „heilige stilte" beteekende. „Maar thans," spreekt de beroemde redenaar en geleerde, „kan ieder bij de heilige handeling als hulp dienen." Men ging daarbij volgens het volgende formulier te werk. Priester: „Ik wil, dat gij mij bij het observeeren der hoenders helpt." Helper: „Ik heb het verstaan." Priester: „Zeg of er heilige stilte heerscht." Bij deze vraag slaat de Priester de oogen neder. Helper: „Er schijnt heilige stilte te heerschen." Priester: „Zeg of de vogels eten, waar eten de vogels", enz.

Op een andere plaats zegt CICERO: „Valt iets van de stukken brood, waarmede de dieren gevoed worden, weder ter aarde, dan voorspelt dit geluk." In den tweeden Punischen oorlog heeft Rome een verschrikkelijke nederlaag geleden, doordat CAJUS FLAMINIUS niet naar de waarschuwende teekens der heilige hoenders wilde luisteren. Eens (vóór den slag aan het Trasimeensche meer) kwam de priester uit de wijze van het eten der hoenders tot het resultaat, dat de slag beslist moest worden uitgesteld. Daarop vroeg FLAMINIUS wat dan geschieden moest, indien de hoenders niet meer wilden eten. De priester antwoordde hem, dat men zich dan rustig moest houden, waarop de veldheer hem in vollen toorn tegemoet donderde: „Het zou wat moois zijn, dat ik alleen dan den vijand te lijf mocht gaan, als mijn hoenders hongerig waren en mij rustig houden, wanneer zij zat zijn!" Snel brak FLAMINIUS op, HANNIBAL achterna, met het doel hem slag te leveren, zonder zijn bij Ariminum staanden ambtgenoot, CN. SERVILIUS, af te wachten. HANNIBAL, nauwkeurig van de marschroute zijns vijands onderricht, lokte hem in een nauwe pas, die naar een kleine, rondom door bergen ingesloten vlakte aan het Trasimeensche meer voerde. Nauwelijks was de consul met de voorhoede in de vlakte aangekomen, of hij werd van alle kanten door de in hinderlaag opgestelde troepen der Carthagers aangevallen, die hem den terugtocht afsneden. Van het geheele Romeinsche leger ontkwamen slechts 6000 man, maar ook dit overschot werd nog den volgenden dag omsingeld; 15000 waren

er gesneuveld, een even groot aantal gevangen. Tot overmaat van ramp werden de 4000 ruiters, die SERVILIUS voorloopig zijn collega, op de tijding van HANNIBAL's inval in Etrurië, had gezonden, bij hun aankomst op het slagveld gedood of gevangen genomen.¹

Een dergelijk lot onderging in den eersten Punischen oorlog PUBLIUS CLAUDIUS. Toen de priester verkondigde, dat de heilige hoenders niet wilden eten, spotte deze veldheer met de Goden. „Laat de hoenders zuipen, als ze niet vreten willen!” riep hij, waarop hij de dieren in zee wierp. Hij werd echter verslagen en door het volk veroordeeld.²

PLINIUS deelt ons uit den rijken schat zijner ervaring veel over de leefwijze en de teelt der hoenders mede. Zoo zegt hij: „Ook de huishoenders hebben hunne religie. Zoodra zij een ei gelegd hebben, nemen zij eenige ceremoniën in acht, zoo loopen zij eenige malen om het nest heen met een grashalm in den bek.” Eens moet zelfs een haan gesproken hebben. PLINIUS zegt: „Voor zoover ik weet, is dit het eenige voorbeeld van dezen aard.” Wanneer het gedurende het broeden donderde, gingen de eieren te gronde; dit gebeurde ook, wanneer een valk in de nabijheid schreeuwde. De eieren mochten alleen bij wassende maan worden ondergelegd en ook de mensch was geschikt voor het uitbroeden van hoendereieren.

„Toen JULIA AUGUSTA”, zegt PLINIUS, „met keizer TIBERIUS NERO huwde, wenschte zij, dat haar eerste kind een zoon zou zijn en broedde aan haar boezem een ei uit. Moest zij het afleggen, dan gaf zij het aan haar min, opdat het niet koud werd. Zij geloofde nu aan het uitsluitende kuiken te kunnen zien, of haar kind een zoon of een dochter zou zijn.” Gelukkig werd haar wensch vervuld.

Dat niet alleen het volk, maar ook de regeerders zich met de hoenders bezighielden, kunnen we mede uit de oude cronieken opmaken. Toen b. v. ALARICH de stad Rome voor de tweede maal belegerde, sloot de jeugdige keizer HONORIUS, die zich met de staatszaken nimmer had opgehouden, omdat het verplegen zijner hoenders al zijn tijd in beslag nam, zich in Ravenna op, dat door moerassen voor aanvallers beschermd was; hij liet aan STILICO de verdediging over. Het toppunt van zorgeloosheid en onverschilligheid jegens zijn onderdanen liet deze keizer tijdens de 3de belegering

¹ DR. DOESBURG, *Geschiedenis der Romeinen*.

² STRECKFUSZ, *Geschiedenis der Wereld*.

van Rome blijken. Toen HONORIUS hoorde, dat Rome verloren was, ontstelde hij vreeselijk, omdat hij dacht, dat dit ongeluk zijn lievelingshoen, dat Roma heete, getroffen had. Hij kreeg echter spoedig zijn kalmte terug: 't gold immers de stad maar!

Over het algemeen hielden de Romeinen hun kippen in een afgesloten hoenderhok, waarvan de grond bedekt was met zand en asch en waar binnen een hek stond met slaapstokken en legnesten. Daarin waren dan soms tweehonderd of meer hoenders bijeen, onder de hoede van een oppasser of pluimgraaf, of van een vrouw en een jongen. VARRO zegt: „dat men hennen moet kiezen met roodachtige vederen, zwarte vleugels, grooten kop, opstaanden kam, groote lichamen en ongelijke teenen (*imparibus digitis*), dat is met vijf teenen, evenals het tegenwoordige Dorking-hoen. De haan moet levendig en gespierd zijn, een rooden kam, een korten snavel en groote, heldere, grijsbruine of zwarte oogen hebben; voorts moeten de keelkellen rood met een weinig wit zijn, de hals veelkleurig of goudbruin; zijn pooten moeten kort en zijne teenen lang en bevederd.

Moedige hanen kraaien veel, zijn hardnekkige vechters, vreezen geen andere dieren en beschermen hunne hennen. De rassen van TANAGRA, RHODUS en CHALEIS leveren de beste kempahanen, maar de hennen van deze rassen zijn slechte legsters. Witte hennen waren niet aan te bevelen, omdat men deze voor zwak hield.”

De kunst om kippen te mesten werd in groote uitgebreidheid beoefend. CATO geeft daarvoor het volgende voorschrift. „Sluit de hoenders op en maak balletjes van tarwen- of gerstenmeel, doop die in water en stop ze den hoenders in den bek, vermeerder trapsgewijze het aantal der balletjes, waarbij de volheid van de krop tot maat moet dienen; doe dit tweemaal daags en geef des middags water”. Gelijk uit MARTIALIS (*Epig. XIII, 62*) blijkt, geschiedde die mesting somtijds in het donker.”¹

Hoe hebben de hoenders zich nu verder over Europa verbreid? Deze vraag laat zich niet met beslistheid beantwoorden, wij kunnen alleen hypothesen uitspreken. Ten eerste kan dit direct van Azië uit tot de stamverwante volken der Zuid-Russische steppen en der Karpaten zijn geschied. Deze volken hadden denzelfden godsdienst als de overige Iranische stammen en dreven, voor een deel, reeds ten tijde van HERODOTUS akkerbouw.

¹ *Ab. der Nat.* 1882.

't Is ook mogelijk, dat de verbreiding is te danken aan de Grieken, die ze naar hunne talrijke kolonies aan de Middellandsche Zee hebben gebracht. Een derde mogelijkheid is, dat de hoenders van Italië uit langs de oude handelswegen den weg over de Alpen hebben gevonden. Voor dit laatste bestaat echter weinig grond van waarschijnlijkheid; JULIUS CAESAR toch vond de hoenders omstreeks het midden der 1e eeuw vóór Chr. reeds in Brittanië. WRIGHT is zelfs van meening, dat de Romeinen hunne vechthoenders uit Brittanië gekregen moeten hebben. Zou 't ook, wagen wij te veronderstellen, mogelijk kunnen zijn, dat de Phoeniciërs, die zooals bekend is, van de Scilly-eilanden en uit Cornwallis tin haalden en barnsteen van de Pruisische kust, die naar de Noordsche eilanden door ruilhandel gebracht werd, zou 't ook mogelijk kunnen zijn, dat de Phoeniciërs de hoenders naar de Noorsche landen gebracht hebben? Merkwaardig is het dat, even als de Phoeniciërs, ook de Germaansche volksstammen de Pleiaden een kloek met zeven kuikens noemden.

Bij onze voorouders was het hoen een heilig dier en aan den dondergod gewijd. De roode, vertakte kam had immers veel overeenkomst met den zigzag van het hemelvuur. De haan was bovendien aan den god van het vuur (LOKI) gewijd en wordt in de Noorsche mythe dikwijls bezongen. Zoo zegt de *Edda*: „Thans is het tijd, op den wagen van het morgenrood weg te rijden, eer Walhalla's haan de helden wekt.” Ook de *Koran* kent een hemelschen haan, een geheel anderen echter dan dien van het Germaansche volksgeloof. Hij is n.l. wit, zijn vleugels zijn met smaragd en edelsteenen bezaaid en van zijn kam tot zijn sporen reist men 500 jaar. Dagelijks bij het ochtendkrieken verheft hij zijn stem, die door alle ruimten van het wereld-al dringt, alle creaturen vernemen haar, alleen het doove menschengeslacht niet. De aardsche hanen beantwoorden met haar lofgezang den hemelschen haan.

Volgens de *Edda* kraaien bij den ondergang der wereld, als de wolf de zon reeds verslonden heeft, als een andere wolf de maan heeft overweldigd, de drie hanen: de zwarte haan in het rijk der hel, de roode in het verblijf der reuzen, de gouden in de gaard der goden; dan wapenen zich de goden ten strijde, ze worden echter overwonnen en de wereld wordt vernield.

Reeds tijdens de Friezen, Saksen en Franken moest op elke hoeve, geregeld naar haren omvang, een bepaald getal van vee en evenzeer van honden, katten en hoenders aanwezig zijn. Stierf daar een van,

zoo moest het terstond worden vervangen; op deze wijze bleef de massa der runderen steeds bestaan als „immer rund” en mocht men het overige gedeelte met betrekking tot de duurzaamheid van ’t geheel, terecht noemen „ijzeren vee”. Ook was het wenschelijk, dat haan, kat en hond zwart van kleur zijn, want een huis, waar zulke dieren te zamen wonen, werd door den bliksem geëerbiedigd, door het vuur ontweken en liep alzoo nimmer gevaar, van door de vlammen te worden verteerd.¹

Bij het Osterfeest, ter eere van OSTARA, de glanzende godinne, met bloemen bezaaid, gelijk de blinkende sterre in het purperend Oosten, werden de eieren rood gekleurd en men schonk ze onder elkander weg. De beteekenis van het ei als symbool der vruchtbaarheid was reeds bekend bij de Perzen.

Het is licht te begrijpen, dat met het dier ook de religieuze begrippen, die er aan verbonden waren, van volk tot volk gingen. Zoo vereerden de Slavische volksstammen in Pommeren de hanen en knielden biddend voor hen neder. OTTO, bisschop van Bamberg van het jaar 1109—1139, maakte daarvan gebruik om de nog heidensche bevolking te bekeeren. Op een zilveren arm, waarin besloten waren beenderen van ST.-VEIT, een onbekend jongetje van 12 jaren, als martelaar onder DIOCLETIANUS gestorven en in de plaats getreden van SWANTEWIT, den god van het licht en den hoogsten god der Slaven, liet hij een afbeelding van een haan aanbrengen. Daarvoor knielden de heidenen, doch zij deden het dan ook voor de christelijke reliquiën, trouwens wel onwetend, werden zoo doende toch de genadevolle werking van het heilig gebeente deelachtig en daardoor vatbaarder om Christenen te worden. De haan wordt in de kerk te Bamberg bewaard.²

Bij de Litauërs werden haan en hen als offerande aan de godin der aarde geslacht; werd een nieuw huis ingezegend, dan werden deze dieren er het eerst ingelaten. Overblijfsels van vroegere hanenoffers zijn nog in verschillende gebruiken, die in den oogsttijd plaats vinden, op te merken. Is het koren gemaaid, dan wordt op de eene plaats den eigenaar op een schotel een haan aangeboden; op een andere wordt op den laatsten wagen, die binnen rijdt, een levende of nagemaakte en dan soms vergulden haan geplaatst. Bijna overal wordt een Oogsthaan gemeenschappelijk gegeten.

¹ HOFDIJK: *Ons Voorgeslacht I.*

² SLOET: *De dieren in het Germaansche Volksgeloof en Volksgebruik.*

In Silezië rijdt men kort voor of na het feest, waarmede de oogst gesloten wordt, een met linten versierden haan op een wagen, bespannen met 4 of 6 paarden, naar een stoppelveld, beurt hem, als ware het door zijne zwaarte zeer moeilijk, er af, begraaft hem half in den grond, stolpt over hem een omgekeerde pot met een gat in den bodem, waardoor zijn kop steekt. Dan komen, de een na den ander, geblinddoekte jongens en trachten hem den kop af te slaan, althans den haan te doodden. De overwinnaar is hanenkoning.¹

Waarschijnlijk hadden onze heidensche, germaansche voorouders de hanen op de boomtoppen aangebracht als teeken van waakzaamheid. Het Christendom plantte ze in elk geval op de torenspitsen. En zooals eens bij de heidenen, werd ook later in het Christendom de heiligheid van den haan aangenomen en bij zijn roepstem moesten alle booze geesten verdwijnen. De haan op den toren moet dan ook niet alleen als sieraad en als „weerhaan” dienst doen, maar is het symbool van den prediker, die in den donkeren nacht waakt, die met zijn stem de slapenden uit den nacht der duisternis wekt, die den komenden dag aankondigt. WALSTON zegt, als hij 't over den haan van de Kathedraal van Winchester heeft: Hoog boven de aarde telt hij de schitterende sterren, beheerscht koninklijk de stad, begroet als eerste en als laatste het licht, weerstaat de stormen en brengt den verre wandelaar den eersten welkomstgroot. Volgens *Grimm's Mythologie* kwam in Frankrijk reeds in het begin der 12de eeuw de haan op den kerktoren voor. ERKHEARD verhaalt in zijn *Algemeene Kroniek*, loopende tot 1106, van een overrompeling van het klooster St. Gallen door de Hongaren en dat deze den gouden haan op de torenspits hielden voor een plaatselijke godheid (deus loci). Toen twee Hongaren op den toren klommen om met hunne lansen den haan af te stooten, viel één van hen dood naar beneden. Toen verlieten de Hongaren het klooster: „eo quod gallus, deus eius, ignipotens sit”. Dat „ignipotens” (vuurgeweldig), ziet waarschijnlijk op den haan als beschermer tegen brand. Ook „de Oogsthaan” of „Stoppelhaan”, waarvan we zoo even gewag maakten, is dan waarschijnlijk oorspronkelijk daarvoor te houden.

Aan de kloosters heeft de verdere verbreiding der hoenders en hunne landhuishoudkundige beteekenis veel te danken. De kloosters toch waren de dragers en de verspreiders der beschaving, we zouden

¹ SLOET.

haast kunnen zeggen, de „proefstations”, voor de volken. Met de ontginning van den grond, met de verheffing van land- en tuinbouw, ging die van de veeteelt hand aan hand, ook die van de hoender-teelt. En daaruit wisten de kloosters weer eigen voordeel te trekken; want de meeste geschenken aan de kloosters bestonden uit hoenders, ganzen en eieren. Voor vele kloosters beteekende dat nog al wat. Zoo kreeg het klooster te Fulda jaarlijks 600, dat van Salzburg 3300 eieren. Over de hoenderteelt, zooals die door de kloosterlingen werd bedreven, vertelt HOFDIJK in zijn „*Ons Voorgeslacht*”, bij de beschrijving van een kloosterhoeve aldus: „In het eerste hok met zijne omtuining huizen de hoenders, worden daar voortdurend verzorgd en gevced; in het tweede, aan de andere zijde, de ganzen, eveneens zorgvuldig opgepast. Het getimmerte tusschenbeide bestaat uit twee zonderling smalle woningen, gescheiden door een driemaal grooter binnenhof, maar weder vereenigd door een schutting.

Treedt ge nu van de hoenderzijde de schuttingdeur in, dan hebt ge hun hoeder links te zoeken. Daar woont de hoenderverzorger: zijn er die aan spruw lijden, dan weet hij ze te genezen met look; heerscht er pip, zinking, verkoudheid of andere ziekte onder zijn onderhoorigen -- hij weet dat onschadelijk te maken met een aftreksel der binnenste schors van den mannetjes-esch. — Het voedsel der mesthoenderen beslaat hij met bier. Aan de overzijde van den hof woont de ganzenhoeder”.

Ook KAREL DE GROOTE was zich bewust van het groote nut der hoenderteelt. Als bijzondere vriend van deze dieren maakte hij verordeningen, dat op de groote landhoeven minstens 100, op de kleinere minstens 50 hoenders gehouden moesten worden. Toen nam de haan een belangrijke plaats in onder het volksleven en geen wonder, dat later op de vaandels en munten een haan was afgebeeld. Of vroeger de haan het wapen van Frankrijk was, is niet met zekerheid uitgemaakt, wel spreekt men van „den Gallischen haan”. Was de haan in de oudste tijden het symbool van waakzaamheid, hij werd dat weer onder LODEWIJK XVIII. LOUIS PHILLIPE voerde de Tricolore weder in en plaatste den haan op het vaandel. Een der eerste plakaten der provisorische regeering van 1848 vermaant de burgers van Parijs den haan getrouw te blijven.

Een roode haan was het symbool van brand, zoodat het overal bekende gezegde: „Er zal een roode haan op zijn huis kraaien”, de beteekenis heeft, dat het huis in brand zal gestoken worden.

Ons geslacht kent niet, als de Romeinen, veel voorspellend vermogen aan hoenders toe. Ik weet althans daarvan niets anders mede te deelen, dan dat trouwlustige meisjes, nieuwsgierig om te weten of binnen 't jaar aan haar verlangen voldaan zal worden, in Thüringen, Silezië en het Voigtland op Kerst- of Nieuwjaarsdag, na het opzeggen van dit of een dergelijk rijmpje:

„Goekert der Hahn, so krieg ich ein Mann,
Goekert die Henne, so krieg ich noch kein,”

driemaal tegen het kippenhok kloppen. In Hessen rijden zij op ST. MATHIAS — 24 Februari — er op een bezemsteel heen. Doet zich een haan hooren, dan zijn zij het volgend jaar bruid; doet het de hen, dan valt haar dat niet te beurt.¹

De haan was reeds in de grijze oudheid symbool van waakzaamheid en kennis. Hij bleef het tot in onzen tijd.

Ouden van dagen herinneren zich nog, dat aan de kinderen het A, B, C, geleerd werd uit het *Hanenboek*. Voor mij¹ liggen twee exemplaren; gedrukt te Leiden bij D. DU SAAR in de jaren 1798 en 1802. Achter tegen den titel: „*Groot A, B, C-boek*. Ten dienste der jeugd, van taalfouten gezuiverd en geheel verbeterd,” en waarop een school is afgebeeld, staat een groote haan, waarvoor een meester staat met het opengeslagen boek in de opgerichte hand, terwijl twee het boekje bekijkende meisjes weg gaan.

De Fransche literatuur bevat menig boek en geschrift over de huishoenders; veel geleerden en natuurvorschers hebben zich met deze dieren bezig gehouden, vooral RÉAUMUR. Deze heeft zelfs de eerste proeven genomen met het kunstmatig uitbroeden der eieren. Waarschijnlijk is hij daartoe gekomen, door de nevelachtige berichten welke ARISTOTELES en DIODORUS ons over de Egyptische broedmethode hebben nagelaten. Hij kwam op de gedachte eieren door broeiende mest te laten uitbroeden. De mest ontwikkelde echter zulk een warmte, dat de eieren bijkans gaar werden. Maar RÉAUMUR liet den moed niet zakken; hij nam verdere proeven, waarbij hij zooveel mogelijk de fouten van de vorige ontweek en eindelijk gelukte het hem met primitieve apparaten levende hoenderkuikens te doen geboren worden. Van zijn boek over deze proefnemingen verscheen in 1751 te 's Gravenhage een Hollandsche overzetting onder den titel: *Konst om tamme vogelen van allerhande soort in alle jaargetijden uit te broeijen en op te brengen*. 2 dln.

¹ SLOET.

Kort vóór de Revolutie van 1789 verscheen in Frankrijk een zeer uitgebreid werk over de hoenders, dat, in hoofdstukken verdeeld, ook fazant, trap en zwaan behandelt. Tamelijk uitvoerig wordt daarin reeds het mesten van poulards en kapaunen beschreven, welke industrie tegenwoordig in Frankrijk zoo in het groot wordt uitgeoefend. Naast vele goede wenken omtrent anatomie, verpleging, stallen, ziekten, enz. der hoenders, bevat het werk ook tal van bijgeloovigheden; zoo blijkt ons dat men toen nog zoowel aan de hoenders als aan de duiven — bloed en mest — genezende kracht toeschreef. En geleerde doctoren van toen bevalen de hersens van zwarte hennen als een uitstekend middel aan om het geheugen te versterken.

De hoenderteelt bleef van dien tijd tot het midden der 19^e eeuw op denzelfden trap van ontwikkeling staan, toen, na den Engelsch-Chineeschen oorlog, voor Engelsche schepen de Chineesche havens toegankelijk werden. Van China uit werden nu nieuwe hoenderrassen — zoo in 1845 de Cochin-China's, in 1850 de Brahma-Poutra's — in Engeland ingevoerd, die zeer in den smaak vielen van de verschillende vogelliefhebbers en al spoedig naar het vaste land van Europa overgebracht werden niet alleen, maar ook door planmatige, oordeelkundige kruisingen met de oorspronkelijke nationale rassen het aanzijn gaven aan de verschillende hoendersoorten — Wyandottes, Orphingtons, Leghorn, Plymouthrocks, enz. enz., — die tegenwoordig de trots van de liefhebbers zijn en de bewondering van leek en kenner opwekken.

Het zou ons te ver voeren, wilden wij het ontstaan en de geschiedenis van deze, verschillende rassen en ook van de Nederlandsche rassen, aan wier veredeling en verbreiding de Nederlandsche Hoenderclub, opgericht in 1900, thans zoo krachtadig werkt, verder nagaan; liever willen we de vraag trachten de beantwoorden, wat de stamvorm van ons huishoen is. Verschillende natuurvorschers, o. a. DARWIN, hebben zich met dit probleem bezig gehouden en we willen in 't kort de resultaten hunner onderzoekingen nagaan.

Wij weten, dat de stamvaders in Azië moeten gezocht worden; want Indië en de Maleische landen zijn nog tegenwoordig het vaderland der wilde hoenders (Galli), waarvan men er vier hoofdsoorten kent: het Bankivahoen, het Sonneratshoen, het Ceylonsche Boschhoen en het Vorkstaarhoen. Welke van deze vier wilde soorten zijn nu de stamouders van onze huishoenders? Of zijn nog niet ontdekte of

reeds uitgestorven vormen de voorouders? Dit laatste spreekt DARWIN beslist tegen. De eersten zouden zich dan bepaald in het centrum van Centraal-Azië verborgen moeten houden. Het feit echter, dat de bekende wilde hoenders te midden van de oudste en dichtst bevolkte streken van Oost-Indië tot heden zijn bewaard gebleven, maakt de hypothese, dat de oer-vormen uitgestorven zouden zijn, zeer onwaarschijnlijk. Er blijft ons inderdaad niet anders over, dan den stamvorm onder de levende en bekende wilde hoenders te zoeken; want DARWIN meent slechts één enkelen stamvorm te mogen aannemen.

De erkende wet: „Hoe grooter het verspreidingsgebied van een soort is, des te grooter is hare veranderlijkheid!” noopt ons tot een recapitulatie van hunne verspreiding. De variëteiten van het Bankivahoen nu zijn in horizontale en vertikale richting het verst verspreid, n.l. over 54 lengte- en 58 breedtegraden, terwijl het Sonneratshoen tot 10 lengte- en 8 breedtegraden en de heide overige binnen nog engere grenzen zijn beperkt.

Het geographisch verbreidingsgebied pleit er alzoo voor, dat de Bankivahoenders de stamouders onzer huishoenders zijn en dat zich ten minste drie rassen daarvan ontwikkeld hebben, is een schitterend bewijs van de veranderlijkheid der soort (Baldamus).

Een verder bewijs voor deze bewering wordt gevonden in de groote overeenkomst van het Bankivahoen met de Vechthoenders, welke DARWIN als het meest typische van onze tegenwoordige hoender-rassen beschouwt, en in de bewering van BLYTH, dat de roode Engelsche huishaan bijna tot den stamvorm (Bankiva) is teruggeslagen, ofschoon hij aanmerkelijk grooter is, terwijl de Indische huishoenders dikke pooten en de karakteristieke pareloogen bezitten.

Laatstgenoemde vond in Birma zeer dikwijls de huishoenders vermengd met het daar aanwezige Bankiva-ras, zoodat het wilde en het tamme gevogelte „zeer fraai in elkander overgingen.”

Verder heeft het gekraai van de Bankiva's zeer groote overeenkomst met dat der Bantams en volgens DARWIN ook met dat der vechthoenders (Baldamus), terwijl de stem der drie andere wilde hoendersoorten geheel verschilt met die der tamme hoenders.

Verder wijst DARWIN op de algeheele afwijkingen, die voorkomen bij het Sonnerats-hoen, (vooral de hoornen plaatjes aan den hals), bij het Bosch-hoen van Ceylon (vooral de kam) en bij het Vorkstaart-hoen (vooral de staart en de kinlellen). Ook zijn deze drie niet te temmen; paringen met tamme dieren geven of geen resultaat,

of brengen onvruchtbare kruisingen voort. Hierom is het zeer onwaarschijnlijk, dat de tamme hoenders verwant zouden zijn aan een van deze drie wilde. Het omgekeerde pleit sterk voor waarschijnlijke verwantschap met het Bankiva-hoen. Gelijk we reeds opmerkten, kan dit getemd worden en paart het vrijwillig met het tamme hoen, b. v. met het Burmesische ras en met de echte Bantams; ook de bastaards kruisen weder met Bantams.

Na al dit aangehaalde schijnt het, dat de Bankiva's beschouwd moeten worden als stamvorm, tenminste onzer kleine rassen, speciaal van de Bantams, of, volgens DARWIN, van de Vecht-hoenders. Het verdere zal dan zeker het samenwerken van de natuurlijke en kunstmatige teeltkeuze gedaan hebben. Over de betrekking der overige wilde hoenders tot onze tamme rassen, ontbreekt nog ieder aanknoopingspunt voor een beslist oordeel.

We willen dit artikel eindigen met de merkwaardige mededeeling, dat de huishoenders nergens verwilderd zijn. „Men heeft”, zegt BREHM, „getracht ze in hiervoor geschikte gewesten in vrijheid te laten leven, bosschen met hen te bevolken om hierdoor een nieuwe wildsoort te verkrijgen; steeds zijn deze pogingen mislukt. In de dorpen van de Noordoost-Afrikaansche steppen en zelfs rondom hutten, die midden in 't woud gelegen zijn, leeft het huishoen in menigte bijna zonder de zorg van den mensch; het moet zich zijn voedsel zelf zoeken; het broedt onder den een of anderen struik, die het hiervoor geschikt acht, dikwijls op eenigen afstand van de hut van zijn meester; het slaapt 's nachts in het woud in een boom. Met bewonderenswaardige buigzaamheid schikt het zich in de meest verschillende omstandigheden, verdraagt een klimaat, waarin het van nature niet thuisbehoort, zonder van aard te veranderen; slechts in zeer hooge bergstreken of in het uiterste Noorden schijnt zijn vruchtbaarheid af te nemen. Overal echter, waar de mensch een vaste woonplaats heeft, kan het leven; het is een volslagen huisdier geworden.”

Steenwijk.

N A S C H R I F T.

Wegens het gemakkelijk opfokken en de sterke vermeerdering der hoenders werden ze al zeer vroeg de gewone offerdieren vooral den minderen man; waar de rijke ossen, schapen en varkens offerde,

kwam de arme, evenals SOCRATES, met een haan. Ook om deze reden is het moeilijk te verklaren, dat in het *Oude Testament* nergens over hoen of haan gesproken wordt. Misschien is het een bewijs dat de Puriteinsche Redactie alles buiten sloot en schrapte, wat ook maar eenigszins deed denken aan de gehate goden der heidenen. De *Talmud* weet te vertellen, dat het niet geoorloofd zou zijn op den gewijden grond van Jerusalem hoenders te houden, opdat zij niet door het omwroeten van mesthoopen het vleesch van offermaaltijden bezoedelen zouden. Dit illustreert de „reinheid” der oude Israëlieten wonder-schoon: de mest is er en maakt de heilige stad niet onrein, maar het hoen, dat er in krabt, brengt dit gevaar. Wij gelooven echter niet, dat dit verhaal geloofwaardig is.

Verder is het niet zeker, dat de Grieksche tekst van het *N. T.*, zooals uit de overzetting kan worden opgemaakt, de werkelijke aanwezigheid van een haan bij het verraad van PETRUS veronderstelt. De uitdrukking: „Toen de haan voor de tweede maal kraaide”, is wellicht niets anders dan een tijdsbepaling. Reeds bij de Perzen begon met het hanengekraai de arbeid, enz. en nog tegenwoordig nemen groote karavanen schoone hanen meê om dagelijks bij hun eerste gekraai de reis voort te zetten. De haan gold als uurwerk.

Omtrent *de gemeste vogelen* (1 Kon. 4—23) het volgende: Het oorspronkelijke woord, daar gebruikt (barboerim), wordt door KIMCHI vertaald *kapoenen*, door GESENIUS *ganzen*, door THENIUS *parelhoenders*, door EWALD *zwanen*.

Wat het kunstmatig broeden in de oudheid betreft, komt ons de meening van LENZ zeer aannemenlijk voor, dat nl. ARISTOTELES zijn berichtgever verkeerd heeft begrepen: de eieren werden niet in mest uitgebræd, maar, zooals dit tegenwoordig nog geschiedt, bij kunstmatige warmte, die door het verbranden van mest verkregen werd. Mest toch is sedert overoude tijden in Egypte het meest gebruikte brandmateriaal en zal dus ook bij de verwarming der apparaten als brandstof gediend hebben.

K.